

**18. Yüzyılın Ortalarında Erzurum’da Güvenlik Meselesi
(H. 1155-1162/M. 1742-1749 Tarihli 1 Numaralı Erzurum Ahkâm
Defteri’ne Göre)
The Question of Security in Erzurum in the Mid-18th Century
(According to H. 1155-1162 / M. 1742-1749 dated Number 1 Erzurum
Court Book)**

Feyzanur SUSAM*
Yılmaz KARADENİZ**

Öz

Osmanlı Devleti’nin yükselişini geride bıraktığı ve çevresindeki gelişmeleri geriden takip ettiği yıllarda toplumun içinde bulunduğu durum da pek parlak değildir ve sorunlar giderek artmaktadır. Her toplumda olacağı gibi kargaşa hali Osmanlı toplumunda da suç oranının artmasına neden olmuş ve günlük hayatta karşılaşılan sorunların birçoğu güvenlik zafiyetlerine bağlı gelişmiştir. Eşkıya zümresi kırsal kesimde yaşayan halkın para ve değerli eşyalarını aleni şekilde gasp etmeye başlamış, mala ve toprağa haksız yere müdahalede artış görülmüştür. Hırsızlık vakaları da aynı şekilde artmış, insanlar içinde buldukları şartlara bağlı olarak zaruri veya keyfi soygunlara başlamıştır. Değerli eşya ve takasta para edecek ya da kullanılacak mahsul ve hayvanlar dahi çalınmış, devlet bu suçlara karşı halkı caydırıcı cezalar ile tehdit etse de suç oranında kayda değer bir azalma olmayıp aksine şikâyet defterleri her geçen gün daha da kabaran sayfalara sahip olmuştur. Suçluları idam, kürek, sürgün ve para cezası yıldırıma yetmemiştir. Buna rağmen devlet her zaman adalet sistemini korumuş ve her sahada uygulamaya çalışmış haksızlığa karşı tolerans göstermemiştir. Daima haklının yanında olmaya ve haksızlığa uğrayan halkın kayıplarını telafi etmesine büyük önem vermiştir. Çalınan malların aynen iade edilmesi, herhangi bir cinayet işlenmesi halinde diyetinin ödenmesi, toprağa ve mala yapılan müdahalenin önlenmesi adına çıkan kararlar bunun kanıtı niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Ahkâm defterleri, Şekavet, Mal ve para gasbı, Hırsızlık, Katl.

Abstract

In the years when the Ottoman Empire left behind the rise and followed the developments around it, it is not very bright and the problems are increasing. As in every society, the turmoil caused an increase in the rate of crime in the Ottoman society, and many of the problems encountered in daily life were related to security weaknesses. The bandit publicly started to usurp the money and valuables of the people living in the countryside, and unjustified intervention on the trowel and land had increased. The cases of theft increased in the same way, depending on the conditions of the people began to be indispensable or arbitrary robberies. Even if the stolen state and the animals stolen from valuable goods and goods threatened them with deterrent penalties, the crime rate did not decrease significantly, but the books of grievances were getting worse every day. Criminals, rowing, exile and fine was not enough to intimidate. Nevertheless, the state has always maintained its justice system and has not tolerated the injustice that has tried to implement it in every field. He has always attached great importance to being with the right and compensating the loss of the people who have been wronged. Decisions to repay the stolen goods, to pay the diet in case of any murder, to prevent the intervention in the land and property are proof of this.

Key Words: Ahkâm defters, Banditry, Theft of goods and money, Theft, Slaughter.

Giriş

İnsan var oluşundan bu yana temel ihtiyaçlarını karşılamayı ve hayatını devam ettirmeyi gaye edinen bir varlık olmuştur. Abraham Maslow’un insan davranış ve ihtiyaçlarını temel olarak oluşturduğu ve bu ana gayeye dayanan “İhtiyaçlar Hiyerarşisi” ise kişilerin ihtiyaç ve gereksinimlerinin anlaşılmasında önemli bir yere sahiptir. Buna göre insanın ihtiyaçları sınırsızdır ve birini karşıladığında başka biri ortaya çıkar. Ayrıca giderilmemiş ihtiyaç kişi için büyük bir isteklendirme kaynağıdır ve bireyin henüz elde edemediği şeylere karşı olan ilgisini artırır. İhtiyaçların birinci basamağında yer alan fiziksel ihtiyaçlardan sonra

* Yüksek Lisans Öğrencisi, Amasya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Bölümü, feyzanursusam15@gmail.com

** Doç. Dr. Amasya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, yilmazkaradeniz44@hotmail.com

ise hemen ikinci sırada güvenlik ihtiyacı bulunur. Yani insan yaratılışından bu yana fiziki ihtiyaçlarını giderdikten hemen sonra güvenlik arayışına girer. Dışarıdan gelecek tehlikelere karşı kendisini, ailesini, sağlığını ve ahlakını daima güvende tutma arayışındadır. Güvenli ve refah bir ortamda yaşayan insan topluma daha verimli olurken güvensiz ve bozuk nizama sahip bir ortamda kargaşa ve karışıklık hüküm sürmeye başlar. Bu nedendir ki Osmanlı Devleti şikâyet defterlerinde geçen güvenlik sorunları ile ilgili hükümler dönem şartlarıyla birebir paralel ilerlemiştir. Kuruluş ve yükselme dönemlerinde tüm kararlar Divan-ı Hümayun'da alınırken artan iş yükü karar mercilerinin çeşitliliğini artırmış ve giderek artan şikâyetler her yerleşim birimine ayrı bir defterin tahsisine neden olmuştur.

Bu defterlerde orana bakıldığında en büyük yüzdellik dilimi güvenlik meselelerinin oluşturması ise bir tesadüften ibaret olmayıp insanların sahip olamadıkları ya da kaybettikleri metalarının telafisini başka birinden elde etmeye çalışmasıyla doğrudan ilişkilidir. Maddi kazancı olmayan veya ekonomik sıkıntılar ile baş edemeyen kişi veya guruplar kayıplarını eşkıyalık, gasp ve hırsızlık ile gidermeye çalışmış ve kendi giderilmemiş ihtiyaçlarını başkalarının haklarına müdahale ederek karşılamayı daha rahat bulmuştur. Bu nedenle güvenlik sorunları ile ilgili şikâyetler giderek artmış halk oldukça zor durumda kalmıştır.

Bu kapsamda çalışmamızın temel gayesi güvenlik konusunda 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defterine yansıyan hususları inceleyip dönem şartlarını insanların içinde bulunduğu duruma bağlı olarak anlamaya ve eleştirmeye çalışmak olacaktır. Çalışmamızın ilk kısmında “Ahkâm” ve “Ahkâm Defteri” kavramları ve defterlerin muhtevası, içeriği ve dili tanımlanacak, ikinci kısmında ise defterden verilecek örnek hükümler kapsamında günlük hayata yansıyan güvenlik problemleri değerlendirilecektir.

Ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı, muhtevası, dili ve biçimsel özellikleri

Ahkâm defterlerinin ortaya çıkışı ve muhtevası

Ahkâm “*karar, yargı, emir ve ilim*” anlamına gelen “hükm” kelimesinin çoğulu olup Kur'an-ı Kerim'de yalnız tekil şekliyle geçer ve Allah'a, peygamberlere ve diğer insanlara nispet edilerek kullanılır. Daha özel manada ise ahkâm; devlet ve hükümetin otoritesini belli eden bir konu hakkında konulmuş tüm kuralların bütünüdür (Özel, 1988: s.550). Ahkâm defterleri de tanımından anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti'nde bozulan siyasi ve sosyal düzene bağlı olarak artan şikâyetlerin kayda alındığı defterlerdir.

Divan-ı Hümayûn'da muhtelif işler için tutulan otuz altı defter arasında “Mühimme, Ahkâm, Tahvil, Şikâyet ve Ruûs Defterleri” en önemlileridir (Halaçoğlu, 2014: s.35). Divan-ı Hümayûn'un düzenli toplandığı zamanlarda mali, siyasi, örfi, idari vb. konular “Mühimme Defterleri”ne kayıt edilmekteydi (Emecen, 2005: s.110-111). Devlet işleriyle ilgili meselelerin re'sen görüşülmesi hükümet fonksiyonunun icra edilmesi dışında yüksek mahkeme işlevi de gördüğü için ilk devir mühimmeleri her iki konudaki hükümleri ihtiva etmekteydi. Ancak zamanla idari ve adli konular bir seride toplanmaya ve şikâyet konuları ayrılmaya başlandı (Kütükoğlu, 2006: s.520-521). Halktan gelen şikâyetler artınca da 1649 yılı itibarıyla bu kayıtlar “Şikâyet Defterleri”ne kaydedilmiştir (Çiçek, 2011: s.21). “*Ahkâm-ı Şikâyet Defterleri*” de denen bu defterler 1648-1814 yılları arasında tutulmuştur ve 208 defterden oluşmaktadır (Sahillioğlu, 1988: s.551). Kuruluşundan klasik devrin sonuna kadar Osmanlı merkezi idaresi aksaklık barındırmayacak şekilde kusursuz biçimde kendisini hissettiren devlet otoritesinin XVIII. Yüzyılda zayıflamasına bağlı olarak halktan gelen şikâyetlerin sayısında artış olmuş ve buna paralel olarak da şikâyet kalemlerinde iş gücü artmıştır. Bu iş yükünü hafifletmek ve halkın şikâyetlerini çözmek, dolayısıyla devlet otoritesini yeniden tesis etmek amacıyla Reisülküttap Ragıp Efendi tarafından mahalli tabanlı bir sistemin getirilmesi uygun görülmüştür (Aydın, 2015: s.72). XVIII. yüzyılda özellikle ekonomik sıkıntılar

insanları oldukça zor durumda bırakmış ve eşkıyalık, zorbalık neticelerini doğurmuştur. Bu tür durumlarla karşılaşan köylü halk şikâyetlerini en tepeye yani padişaha duyurup önüne geçmek ve kendilerini, topraklarını güvence altına almak istemiştir. Nizamın bozulmasına bağlı olarak artan bu şikâyetlere kısa sürede cevap vermek ve sorunların pratik biçimde çözülmesi için 1742 yılından itibaren her eyalete müstakil bir defter verilmiş ve gelen şikâyetler buraya detaylı biçimde kaydedilmeye başlanmıştır. Böylece Şikâyet Defterleri'nin devamı niteliğinde olan ancak küçük farklar ile bu defterlerden ayrılan Ahkâm Defterleri ortaya çıkmıştır. Bu iki defteri birbirinde ayıran hususlar şu şekilde sıralanabilir:

- Ahkâm defterleri, şikâyet defterlerine göre şekil olarak daha dar ve uzundur.
- Şikâyetlere yazılan karışık ve müstakil cevaplara bakılarak defterin türü hakkında bilgi sahibi olunmaktadır. (Aydın, 2015: s.72).
- Ahkâm defterleri belli bir bölge adına tertip edilirken, şikâyet defterleri devletin her köşesinden gelen şikâyetleri barındırmaktadır. (Cevger, 2012: s.9)
- Şikâyet defterlerinin ön yüzündeki kapakta Şikâyet Defteri ibaresi kullanılırken, Ahkâm Defteri'nin kapak kısmında defterin nereye ait olduğu yazılmaktadır. (Aydın, 2015: s.72)

Dil ve biçimsel özellikleri

Ahkâm defterleri genel olarak sade bir Türkçe ile kaleme alınmış olup içlerinde Arapça-Farsça terkipler de barındırırlar. Şikâyetin konusu yalın bir Türkçe ile kaleme alınıp içerik ayrıntılı şekilde anlatılır. Yazı tipi ise “*dîvânî veya dîvânî kırma*” olarak adlandırılır. Bu yazı Divan-ı Hümayunda tutulan kayıtlarda kullanılan bir yazı türü olduğu için bu ismi almıştır (Kütükoğlu, 2018: s.61)

Şehir tarihi çalışmaları için de önemli bir kaynak niteliğinde olan Ahkâm Defterleri özellikle Erzurum gibi Şer'iyye Sicili bulunmayan şehirler için başvurulacak esas unsurlardan birini teşkil etmektedir. (Kul, 2011: s.14.) Şehrin siyasi sosyal, fiziki, içtimai durumunun anlaşılmasına katkı sağlayacak bu kaynak grubunun başlıca temsilcisi olan Ahkâm Defterlerinde yer alan hükümler 3 ana bölümden meydana gelmektedir. Bunlar:

- Defterlerde hükmün ilk kısımları şer'i ve örfi yetkiliye veya her ikisine birden hitap ile başlamaktadır.
- İkinci kısımda ise şikâyeti yapan kişi ya da kişiler verilirken, şikâyetin sebebi açıklanmaktadır.
- Üçüncü ve son bölümde ise şikâyete getirilen çözüm yazılmaktadır. Hükmün sonunda ise “şer'le görülmek için yazılmıştır.”, “mahallinde şer'le görülmek bâbında.” , “havale olunmak bâbında.” vb. ifadeler yer almaktadır. (Cevger, 2012: s.10)

Çalışmamızın bundan sonraki kısmında 1742-1749 yıllarını kapsayan 1 Numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nden vereceğimiz örnek hükümler ile yaşanan güvenlik sorunlarını, devlet otoritesinin zayıflamasının günlük hayata yansıma biçimlerini ele alacağız.

Güvenlik meselelerine dair örnekler ve toplum yaşayışına etkilerinin değerlendirilmesi

Güvenlik sorunları

Osmanlı Devleti kuruluşundan çöküşüne kadar büyük bir coğrafyada hüküm sürmüş ve fethettiği topraklarda doğrudan padişaha bağlı bir adalet mekanizması oluşturmuştur. Sosyal devlet anlayışının hâkim olduğu bu mekanizma halkın padişaha doğrudan bir yöneticiyi, devlet adamını, din görevlisini, bir eşkıya gurubunu ya da şahısları yani adalete ve

toplum hayatına uygun olmayan bir davranışta bulunanları şikâyet edebilme imkânını tanımıştır. Ancak ilerleyen zamanlarda bu muazzam düzen sekteye uğramış ve gerek devletin çağın gelişmelerine uzak kalışı gerekse buna bağlı ekonomik sıkıntılar halk arasında büyük kargaşaya yol açmıştır. Giderek bozulan adli yapıda artan şikâyetlere yetişilemeyince her eyalet ve sancağa mahsus şikâyet (ahkâm) defterleri tahsis edilmiş, insanlar şikâyetlerini dolaylı olarak bu yolla hükümdara iletmiştir. Bu defterlere yansıyan temel sorunlar ise güvenlik, toprak, vergi, alacak-verecek ve diğer meseleler (miras, vakıf, zaviye, haksız para talebi, zorla nikâh akdi vb.) olarak sınıflandırılır.

Konu edindiğimiz 1 numaralı Erzurum Ahkâm Defteri'nde ise bu konular arasında en çok güvenlik meselelerine rastlanmaktadır. Devlet otoritesinin zayıflamasına bağlı olarak gurup halinde ya da şahsen yapılan eşkıyalık (şekavet) güvenlik sorunlarının başını çeker vaziyettedir. Hane basma, adam öldürme, mal ve cana kastetme, gasp gibi zorbalıklar ahali içerisinde büyük zorluklara sebep olmuş ve buna bağlı olarak merkeze gönderilen şikâyetler de artmıştır. Şekavet dışındaki güvenlik sorunlarını ise sırasıyla müdahale ve te'addi, para ve mal gasbı, hırsızlık ve katl vakaları oluşturmaktadır.

Şekavet, müdahale ve te'addi, para ve mal gasbı, hırsızlık ve katl vakalarına dair hüküm örnekleri ve değerlendirmesi

Şekavet

Sahife no: 1

Hüküm no: 2

Hükümün Konusu: Şekavet (Eşkîyalık)

Karahisâr-ı Şarkî sancağı mutasarrıfına () kâdîsına ve Yakubbey kazâsı nâ'ibine hüküm ki;

Sen ki Yakubbey kazâsı nâ'ibi Mevlânâ Mustafa zîde ilmuhûsun. Mektûb gönderüb Ali ve Abdullah ve Osman nâm karındaşlar meclis-i şer'a varub Yakubbey kazâsına tâbi' Harimi nâm karyede vâki' babalarından müntakil mülk arsalarında kimesnenin alâkası olmayup ta'arruz olunmak icâb etmez iken karye-i mezbûre sükkânından Kara Memiş ve Hüseyin nâm kimesneler bin yüz elli senesinde hilâf-ı şer'-i şerîf fuzûlî ve cebren mülk arsaları üzerine binâ ihdâs ve gadr etmeleriyle husûs-ı mezbûr karye-i mezbûre ve sâ'ir kurâ ahâlîlerinden su'âl olundukda emlâk-ı mezbûre mezkûrünün babalarından müntakil emlâklerinde olduğunu ve mezbûrân Kara Memiş ve Hüseyin kendü hâllerinde olmayup ebnâ-i sebîlin yollarına inüp emval ve erzâkını nehb-ü gâret ve iyâllerine ta'arruz ve re'âyâ fukarâsının kimini katl ve kimini cerh ve bunun emsâli şekâvetlerinin nihâyeti olmadığını cemm-i gafir alâ tarîki's-şehâde haber vermeleriyle vâki' hâle hükm-i hümâyûnum verilmek recâsına bi'l-iltimâs arz eylediğın ecilden şer'le görilmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.49).

Fî evâ'il-i Cemaziye'l-ahir sene [1]155

Sahife no: 136

Hüküm no: 579

Hükümün Konusu: Şekavet (Eşkîyalık)

Erzurum valisine Tercan ve (boş) kadısına hüküm ki;

Hâlâ Anadolu valisi olub Şark canib-i seraskeri ve sâdır-ı esbâk vezirim Ali Paşa edâmallahu teala iclâlehunun çukadarlarından kıdvetü'l-emâsil ve'l akran Murtaza zîde kadrihu gelüb bu () olan Ba-Pervan kazasına varub () edüb kendü halinde gelür iken Tercan beğinin âdemlerinden elli kadar ma'lûmü'l-esâmî eşkıya esnâ'yı râhda bunun önüne inüb işbu

bin yüz elli dokuz senesinde bunun yanında mevcûd gerek nükûd ve gerek eşyâ iki bin beş yüz guruşluk emvâl ve eşyâsın gasb-ü gâret idüb hâlâ ol-tarafda oldukların ve bu bâbda şeyhü'l islâmdan feteva-i şerifeleri olduğun bildürüb şaki'i mezbûrlar ahz ve şer'le görülüb icrâ-yı hakk olunmak bâbında hükm-i hümayûnum rica eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek yazılmışdır (BOA, DVNS. AHK. ER. d, nr.00001 s.136/h.579).

Fi evâhir-i Safer sene 1159.

Yukarıdaki iki hüküm değerlendirildiğinde şahsen veya bir guruba bağlı eşkıya zümresinin halkı zor durumda bıraktığı, can ve mal emniyetinin sağlanamadığı ve bu durumdan oldukça şikâyetçi olunduğu anlaşılmaktadır. Eşkîyalar devletin varlığını güçlü şekilde hissettiremediği durumları fırsata çevirerek mala ve cana kastetme faaliyetlerini artırmış, ceza alma durumlarını belki de yok sayarak zorbalıklarına devam etmiştir. Şüphesiz şikâyet defterlerinde yüzdeye dökülen tasniflerde en büyük payın şekavet vakaları olması bu durumu kanıtlar niteliktedir. Ayrıca ikinci hükümde eşkıya sayısının “*elli kadar*” şeklinde belirtilmesi durumun ciddiyetini ve yaşanan güvenlik zafiyetini kavramamıza yardımcı olacaktır.

Müdahale ve te'addi

Sahife no: 7

Hüküm no: 36

Hükümün Konusu: Müdahale ve Te'addi

Erzurum vâlîsi vezîre ve Erzincan kâdîsına hüküm ki

Seyyid Bektaş gelüb bunu medîne-i Erzincan'da vâki' temirci tâ'ifesinden () ve () nâm kimesneler vâki' olan tekâlîf ve sâ'ir umûr ve husûslarına göndermek üzere bâ-hüccet-i şer'iyeye taraflarından vekîl etmeleriyle bu dahi vâki' olan umûr ve husûsları sadâkat ve istikâmet üzere görüp herkes kendüden hoşnûd ve () üzereler olup ve hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' ve te'addîsi yoğiken ashâb-ı ağrâzdan ba'zı kimesneler zuhûr ve mücerred icrâ-yı garaz için hilâf-ı şer'-i şerîf ve bilâ-emr-i münîf vekâleti umûruna müdâhale ve te'addîden hâlî olmadıkların bildürüb men' u def' olunmak bâbında emr-i şerîfüm recâ eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.70).

Fî evâsıt-ı Receb sene 1155.

Sahife no: 151

Hüküm no: 642

Hükümün Konusu: Müdahale ve Te'addi

Erzûrûm vâlîsine, Erzûrûm mollâsına ve Kelkit kâdîsına hüküm ki,

Kelkit kazâsı sâkinlerinden sâdât-ı kirâmdan Şeyh Seyyid¹ Kasım zîde-şerefûhu gelüb mûmâ-ileyh yine Kelkit kazâsına tâbi' Şürut nâm karyede vâki' âshâb-ı hayrâtdan Çağırğan Baba Zâviyesi'nin evlâdiyet ve meşrûtiyet üzere zâviye-dar olub uhdesine lâzım gelen hizmeti eda idüb âherden dahl îcâb itmez iken 'amca-zâdesi Seyyid Mustafâ ve kâh tarafında diğer Seyyid Mustafâ zuhûr mücerred celb-i mal için bî-vech ve bilâ-sened ve bilâ-berât zâviye-darlığı umûruna müdâhale itmeleriyle bundan âkdem Rumili kâdî-'askeri şeriatcısı huzûrunda mürâfa'a olduklarında mezbûrlar mu'ârazadan men birle cânib-i şer'den bunun yedine hüccet-i şer'iyeye virilmiş iken memnû' ve mündefi' olmayub tekrâr niza ve ta'addîden

¹ “Şerefli, soylu, efendi” vb. anlamlara gelen Seyyid kelimesi Hz.Peygamber'in kızı Hz.Fatıma ve eşi Hz.Ali'den doğan çocuk ve torunlarıyla onların soyundan gelenler için kullanılan bir unvandır.

hâli olmadukları men' ü def' olunmak bâbında hüküm-i hümayûnum recâ itmeğin mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır (BOA, DVNS. AHK. ER. d, nr.00001 s.151/h.642).

Fî evâsıt-ı Cemaziye'l-evvel Sene 1159.

İlk hükümde karşımıza Seyyid Bektaş adlı bir şahsın Erzincan'da temirci taifesinden () ve () adlı kişilere bazı işlerini halletmesi için vekâlet verdiği ancak birtakım kişilerin bunlara müdahale ettiği, bu nedenle de durumun halli için Erzurum valisine ve Erzincan kadısına yazılan şikâyet çıkmaktadır. Bu durum ve benzerlerine şikâyet konuları arasında sıkça rastlanmakta olup şekavet vakaları sonrası ikinci büyük sorun müdahale ve te'addi olmuştur.

İkinci hükümde ise Seyyid Kasım adlı bir şahsın Çağırğan Baba Zaviyesi zaviyedarı iken amca-zadesi Seyyid Mustafa'nın zaviyedarlığına müdahalede bulunması durumu ile karşılaşmaktayız. Ahkâm defterleri bizlere şikâyet unsuru olacak durumların yanı sıra şehir hakkında kısmen bilgi de sağlamaktadır. Hükümde yalnızca bir müdahale ve te'addi durumu incelenmekle kalmayıp aynı zamanda yer isimleri, seyyidlerin konumları hakkında bilgi edinip çıkarım yapmak da mümkündür. Bunun yanında şehirde bulunan medrese, vakıf, zaviye, camii vb. yapılara dair isim ve bilgileri de edinip farklı araştırma sahaları keşfetmemize de olanak sağlamaktadır. Hükümde geçen "Çağırğan Baba Zaviyesi" şehir yapılanması konusunda uzman tarihçilerimizce araştırıldığında karşımıza çıkacak yeni bilgiler mutlaka farklı kapılar açacaktır. Zaviyenin ismini aldığı şahsın ve ailesinin araştırılması mümkün olacağı gibi bu unvanı alma nedeni merak uyandıran sorulara cevaplar bulmada yardımcı olacaktır. Bu nedenle ahkâm defterleri incelenirken yalnız konu edilen şikâyetler değil içerisinde barındırdığı ipucu bilgiler tespit edilmeli ve belli bir alt yapı oluşturacağı düşünülen konular üzerine gidilmelidir.

Mal Gasbı

Sahife no: 13

Hüküm no: 59

Hükümün Konusu: Mal gasbı

Erzurum vâlisine Bayburd ve () kâdîlarına

Bayburd kazâsına tâbi' Kulur nâm karyeden Ohan nâm zimmî gelüp bunun üzerine şer'an bir nesne sâbit olmuş değil iken yine kazâ-i mezbûrdan İvaz Ağa demekle ma'rûf kimesne müteğallibeden olduğundan bin yüz elli () senesinde bunun hilâf-ı şer'-i şerîf on yedi buçuk guruşluk üç buçuk sumar arpasıyla sekiz guruş kıymetlü bir sumar buğdayını ve bir def'a dahi otuz guruşluk buğdayını ve on beş guruşluk çukasını ve yirmi iki guruşluk nukûd akçesini fuzûlî ve teğallüben ahz edüp gadr eyledüğün ve bu bâbda fetvâ-yı şerîfesi olduğun bildürüp mücebince şer'le görölüp alıverilüp icrâ-yı hak olunmak için yazılmışdır (Kul, 2011: s.87).

Fî evâ'il-i Şevval sene 1155.

Sahife no: 22

Hüküm no: 97

Hükümün Konusu: Para Gasbı

Erzurum vâlisine ve Kemah ve () kâdîlarına hüküm

Karahisâr-ı Şarkî kazâsında sâkin Hasan ve () ve () nâm kimesneler ve dahi ba'zıları sütte-i sa'âdetüm'e arzuhâl edüp bunlar kendü hâllerinde olup hilâf-ı şer'-i şerîf kimesneye vaz' u te'addîleri olmayup ve üzerlerine şer'an bir nesne sâbit olmuş değil iken sâbikâ

Karahisâr-ı Şarkî sancağı mutasarrıfı olup hâlâ Kemah'da sâkin İbrahim Paşa bin yüz elli () senesinde hilâf-ı şer'-i şerîf bunları ahz ve habs ve cebren ve bi-gayri hakkın ma'lûmü'l-mikdâr akçelerin alup ziyâde gadr u te'addî eyledüğün bildürüp şer'le görülüp bi-gayri hakkın aldığı akçeleri kendülere alıverilüp icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ eyledikleri ecilden şer'le görülmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.111-112).

Fî evâ'il-i Zilhicce sene 1155.

Hırsızlık

Sahife no: 8

Hüküm no: 39

Hükümün Konusu: Hırsızlık

Erzurum ve Sivas ve Karaman vâlilerine ve Erzurum ve Karaman [ve] Sivas kâdîlarına ve () kazâsı nâ'ibine hüküm ki

Hasan zîde karduhû gelüp bu Âsitâne-i Sa'âdetim'e geldikte etbâ'larından Erzurumlu Kurdoğlu Ali nâm kimesne kendi hâlinde olmayup hevâsına tâbi' ba'zı kimesneler ile yekdil ve tahrîk ve i'vâsıyla bin yüz elli () senesinde yedi yüz guruşluk emval ve eşyâsıyla bir res tüvânâ atın besâtıyla sirka ile hayli gadr eyledüğünden mâ'adâ bir kölesin dahi bi-gayri hakkın kat ve ziyâde gadr u te'addî ve fesâd eyledüğün ve mezbûrun taht-ı hükûmet ve kazânızda firâr üzere olduğun bildürüp bulunduğu mahalde şer'le görülüp icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında hükm-i hümâyûnum recâ eylediği ecilden bulunduğu mahalde şer'le görülmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.72).

Fî evâhir-i Receb sene [1]155.

Sahife no: 143

Hüküm no: 609

Hükümün Konusu: Hırsızlık

Erzurum valisine ve Kuruçay kadısına hüküm ki

Seyyid Ömer ve seygid Süleyman zide şerefihuma südde-i saadetime arzuhal edüb bunlar ber vech-i iştirak berat-ı şerifimle mutasarrıf oldukları zaviyeleri karyelerinden İslâm şehri nam karyelerinin bin yüz elli (boş) senesinde hasıl olan ve keyl od'dan yedi yüz keyl iştirâ mahsullerine ahzdan ber vechile dahl olunmak icab etmez iken kaza-i mezbur sakinlerinden eşkiyadan Şehsuvar-zade İsmail beg nam şaki hilaf-ı şer'i şerif ve bi-gayri hakkın fuzuli eşkiyanın zabt edüb ziyâde gadr u te'addi eylediklerin bildirüb şer'le görülüb mezkûr hilaf-ı şer'i şerif fuzuli ve tegallüben ahz ü kabz eylediği ol-mikdar kile mahsulü alıverilmek babında emr-i şerifim rica eylediği ecilden mahallinde şer'le görülmek emrim olmuşdur (BOA, DVNS. AHK. ER. d, nr.00001 s.143/h.609).

Fî evail-i Rebiyülahir sene 1159.

Örnek gösterilen dört hükümde birbiri ile benzer konulara değinilmiştir. Mal ve para gaspı dolaylı olarak hırsızlık sınıfında değerlendirilebilir. Hükümler incelendiğinde ise herhangi bir eşya ve parayı, mahsulü gasp eden kişilerin aynı miktardaki malı tesliminin emredildiği ancak ilgili kişilere verilecek ceza hakkında çoğu hükümde bilgi verilmediği göze çarpmaktadır. Bu nedenle ahkâm defterlerinde suça karışan kişilerin akıbeti hakkında bilgi sahibi olmak zorlaşabilir. Şahısların firari oldukları yerde yakalanmaları, çaldıkları veya gasp ettikleri eşya ve malları teslim etmeleri vb. uyarılar yapılıyorsa da verilecek cezanın hükümlere her zaman yansımaması suçun mükerrerliği ve cezaların caydırıcı olup olmadığı

hususlarını tamamen aydınlatmamaktadır. Burada söz konusu eleştiri ve çıkarımlar araştırmacıların bakış açısı ve mahkeme kayıtlarına yansıyan benzer davaların kararlarına göre netleşecektir.

Dikkat edilmesi gereken bir diğer nokta ise çalınan eşyaların mahiyetleri ve büyük oranda benzerlik göstermesidir. Çalınan eşyaların çoğunluğunu tarla mahsulü, para ve kıymetli eşyalar, binek ve diğer hayvanların oluşturması devletin içinde bulunduğu mali durum, uzun yıllar süren savaşlar ve halkın ekonomik gelir düzeyinin giderek düşmesine paralel olarak bağlı hale gelmiş, bu tür hayati malzemelerin zaruret veya keyfiyet gerekçesi ile çalınmasına zemin hazırlamıştır. İnsanoğlunun yaratılışından itibaren ana gayesi hayatını sürdürülebilir ve ihtiyaçlarını karşılayabilme olmuş bunu yaparken de çevresel şartlara boyun eğmek ve kendisi için çözümler üretmek zorunda kalmıştır. İhtiyaçlarını karşılamayacak duruma gelen birey ya da guruplar ise kimi zaman zaruret halinden kimi zaman da alışkanlık ile kolay ve emeksiz şekilde temel gereksinimlerini temine çalışmıştır (Baytimur, 2018: s.92). Dünya üzerindeki tüm toplumlarda hoş karşılanmayan ve şiddetle karşı çıkılan bu suça karşı ise Osmanlı Devleti oluşturduğu adalet sistemi çerçevesinde çeşitli cezalar geliştirmiş ve insanların bu suçu işleminin cezasız kalmayacağı kesin bir dille ifade edilmiştir. Çıkarılan fermanlar, kanunnameler ve şeyhülislam fetvaları halkın hırsızlığa karışmaması kapsamında etken olmuş ancak zamanla gelişen şartlar şikâyet defterlerine bu tür olayların sıkça kaydedilmesine sebep olmuştur. Sürgüne gönderme, kürek çekme ve kalabend cezaları hatta idam cezası dahi insanların hırsızlık yapmasına engel olmamış ve bu durum halkın huzurunun her geçen gün daha da bozulmasına yol açmıştır. Verilecek cezaların toplumda neden olduğu zararın boyutuna göre süre ve ağırlık olarak değişmesi, ceza miktarında belli bir süre standardının olmayışı ve bozulan nizamla bağlı olarak gösterilen esneklik hırsızlık suçunun artışının ve şikâyetlere yansımalarının bir diğer nedenidir. Bu nedenle suç oranlarının artış gösterdiği yılları devletin sosyal ve ekonomik alandaki durumu ile bağlantı kurarak yorumlamak araştırmacılar için daha sağlıklı olacaktır.

Katl

Sahife no: 15

Hüküm no: 63

Hükümün Konusu: Katl

Kiği sancağı beğine ve Kiği kâdısına hüküm

Melkon nâm zimmî gelüp babası Sekpas nâm zimmîyi bin yüz elli () senesinde Kiği sâkinlerinden Mehmed nâm kimesne hilâf-ı şer'-i şerîf ve bi-gayri hakkın darb ve katl edüp ziyâde gadr u te'addî eyledüğün bildürüp şer'le görülüp îcâb eden demm-i diyeti kendüye alıvererilüp icrâ-yı şer' ve ihkâk-ı hak olunmak bâbında şer'le görilmek için yazılmışdır (Kul, 2011: s.91).

Fî evâ'il-i Şevval sene 1155

Katl

Sahife No: 135

Hüküm No: 574

Hükümün Konusu: Katl

Erzurum valisine Karahisar-ı Şarki ve (boş) kadılarına hüküm ki

Seyyid Hasan ve seyyid Osman zide şerefuhû gelüb bunların babaları Halil nam kimesne kendü halinde olub hilaf-ı şer'-i şerîf vaz' u te'addisi yoğiken Karahisar-ı Şarki

kazası muzafatından Mamervan nahyesinde () karyesi sükkânından () oğlu Ahmed ve Resul oğlu Yusuf ve Erhan oğlu Hüseyin nam kimesneler kendi hallerinde olmayub ziyade müteğallibeden olmalarıyla birbirleriyle yek-dil ve yek vücut ve bin yüz elli (boş) senesinde babaları mezkûru hilaf-ı şer'i şerif ve bi gayr-i hakkın katl idüb ziyade gadr u te'addi eylediklerin ve bu babda da'valarına muvafık feteva-i şerifleri olduğın bildirüb mucebince şer'le görülüb ihkâk-ı hak olunmak babında hükm-i hümayunum rica eylediği mahallinde şer'le görülmek için yazılmışdır (BOA, DVNS. AHK. ER. d, nr.00001 s.135/h.574).

Fi Evasıt-ı Safer sene 1159.

İslâm dini insanlara canına, malına ve nesline karşı olan herhangi bir taarruzda müdafaa hakkını tanımış ancak bunun yanında daima iyilikten ve barıştan yana olmayı, zalim ve mazlum olma ayırımında Hz. Peygamberin tavsiye ettiği üzere mazlumların yanında yer almayı öğütlemiştir. Öyle ki Kur'an-ı Kerim'de bir kişinin haksız yere canına kıyılması hakkında şu ayetler geçmektedir:

Bundan dolayıdır ki İsrâiloğulları'na şöyle yazmıştık: «Kim bir kimseyi bir cana mukâbil veyâ yeryüzünde çıkardığı bir fesat sebebiyle olmaksızın öldürürse o takdirde bütün insanları öldürmüş gibidir. Kim de bir insanın hayatını kurtarırsa o takdirde bütün insanların hayatını kurtarmış gibidir... (el-Mâide, 32)

Yine başka bir ayette: *“Her kim bir mü'mini kasten öldürürse onun cezası, içinde ebedî kalacağı Cehennemdir. Allah ona gazabetmiş, lânet etmiş ve onun için büyük bir azâb hazırlamıştır.” (Nisâ 4/93)*

Bu anlayış tüm semavi dinlerde ve evrensel ahlak kurallarında geçerli olup her ikisinde kasten birini öldürmek onaylanmayan bir davranıştır ve büyük günahlar arasındadır. Bu nedenledir ki aynı hassasiyet şer'i hukuk ile yönetilen devletler içerisinde daha etken bir rol oynamıştır. Osmanlı Devleti'nde de bu tür vakalara karşı şer'i hukuka uygun ceza ve yaptırımlar uygulanmıştır. İşlenen cinayet vakalarında Osmanlı hukuku “kasıt” unsurunu ön planda tutmuş ve cezalarını buna bağlı olarak ağır ya da orta şekilde vermiştir. Kasıtlı ve plânlı bir şekilde adam öldürme durumuna karşı ceza olarak idam, müebbet veya muvakkat kürek, sürgün, memuriyetten mahrumiyet cezaları verilirken “cünha” kapsamındaki suçlar için hapis, sürgün ve para cezasını uygulamıştır (Öztop, 2015: s.76).

Yukarıdaki iki hükümde de ayrı iki cinayet davası işlenmiştir ve hükümlerde yine suçluya verilecek cezanın ne olduğuna dair bilgi verilmediği göze çarpmaktadır. İlk hükümde Melkon adlı bir zımmînin babasının Mehmed adlı Müslüman biri tarafından darp ve katledildiği buna mukabil gerekli diyetin Melkon'a verilmesi yönünde karar verilirken, Mehmed'e ne ceza verileceği suçun kasıtlı olup olmadığı ve cinayetin işleniş sebebi hakkında bilgi yoktur.

İkinci hükümde de Ahmed, Yusuf ve Hüseyin adlı kişilerin babalarını öldürmesi konusu işlenirken yine cinayetin sebebi ve suçluların cezasının ne olacağı bilgisi ile karşılaşılmaz. Defter hükümlerinin genelinde aynı sorun mevcuttur ve bu durum çoğu zaman olayın takibi açısından araştırmacıyı zorlayabilir. Bu konuda ise yardımcı olabilecek önemli kaynaklardan biri cinayet suçları ile ilgili tutulan *“Suç Cetvelleri”*dir. Cetvellerin kronolojiye uygun tutulmayı ve düzensizliği örneklerin eşleştirilmesini zorlaştırır da dönemin genel değerlendirmesini yapmak ve toplumun içinde bulunduğu durumu anlayabilmek açısından büyük önem taşır (Öztop, 2015: s.75). Ayrıca benzer vakalarda verilen cezaların incelenmesi aynı içeriğe sahip hükümlerde sonucun ne olabileceğine dair çıkarımlar yapmaya da yardımcı olacaktır.

Sonuç

Tarihi araştırmalarda objektif yorum ve analiz devrin şartlarını oldukça iyi anlama ve özümsemeden geçmektedir. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nin kuruluş ve yükselme dönemindeki refah seviyesine bağlı olarak günlük hayata yansıyan sorunların azlığı ile aynı şekilde duraklama ve gerileme dönemindeki gelişmelere bağlı sorunları da kendi dönemi içerisinde değerlendirmek lazımdır. Adalet sisteminin kusursuz şekilde işlemesi için tüm çabanın gösterilmesi, haklı ve haksız ayırt etme ve hak sahibine hakkını teslim etmedeki titizlik devletin gücünü hissettirdiği dönemlerde bariz görülürken duraklama ile gelen aksaklık halleri ve ekonomik gelişmeler toplumda bazı anlaşmazlıklara sebep olmuştur. Artan şikâyetler neticesinde her eyalete ayrı bir şikâyet defteri tahsis edilmiş böylece herhangi bir meseleye ait davanın kişilerin kendi mahallerinde görülmesi hızlı karar alma ve haklının mağdur duruma düşmemesi, hak ettiğine kısa sürede kavuşması hususunda katkı sağlamıştır.

Vurguladığımız üzere bozulan nizam ve şartların giderek kötüleşmesi beraberinde gittikçe artan sorunları da getirmiş ve defterlere yansıyan en büyük problem ise güvenlik sorunları olmuştur. Erzurum ahkâm defterinde de diğer şehirlerin kayıtlarına benzer olarak kişilerin zaruret veya keyfiyet halinde yaptıkları eşkıyalık faaliyetleri, zorbalık, gasp, cinayet ve müdahale olayları en büyük paya sahiptir. Sorunların artmasına paralel olarak devlet yaşanan problemleri yine adalet sistemi ile çözümlenmiş ve daima haklı-haksız ayrımını gözetmiştir. Yöneten-yönetilen arasında müslim veya gayrimüslim fark etmeksizin adalet sistemi haksızlığa uğrayana hakkını teslim etmeyi temel görev edinmiştir (Kul, 2011: s.244).

Ahkâm defterleri bizlere bu noktaları değerlendirmede ışık tutan en esaslı arşiv vesikaları iken maalesef günümüzde önemi kavranamayan kaynaklardandır ve bu vesikalar temel alınarak hazırlanan çalışma sayısı oldukça azdır. Halk ve yöneticiler tarafından yapılan şikâyetleri barındıran ahkâm defterleri sayesinde okuyucunun bir bölge veya yerleşim yerinin sosyal, ekonomik, siyasi, idari, askeri vb. yapılanmasını anlaması mümkün olacaktır (Çiçek, 2011: 264). Ayrıca defterlerde karşımıza çıkan yerleşim birimlerinin ve önemli yapıların isimleri, günümüzde bu bölge ve yapıların hâlâ ayakta olup olmadığını anlamamıza ve yeni araştırma konuları bulmamıza da yardımcı olacaktır.

Kaynakça

- Aydın, M. (2015). Osmanlı divan teşkilatı ve 1281-1296/1864-1879 Tarihli 19 Numaralı Erzurum vilayet ahkâm defterinin tarihi kıymeti, *Current research in social sciences*, 1(3), s. 69-83.
- Başbakanlık Osmanlı arşivi rehberi (2010). İstanbul: Başbakanlık basımevi.
- Baytimur, S. O. (2018). Osmanlı Devleti'nde hırsızlık suçları ve uygulanan cezalar (1789-1839), *Studies of the Ottoman domain*, 8, s, 91-108.
- BOA, A. DVNS. AHK. ER. (Başbakanlık Osmanlı arşivi Divan-ı Hümayun Kalemi sicilleri, Erzurum ahkâm defterleri), nr. 00001.
- Cevger, G. (2012). *1 Numaralı ve 1155-1158/1742-1745 Tarihli Karaman ahkâm defterinin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum: Atatürk üniversitesi.
- Çiçek, H. (2011). *1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Erzurum ahkâm defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum: Atatürk üniversitesi.
- Devellioğlu, F. (2012). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın kitabevi yay.
- Emecen, F. M. (2005). Osmanlı Divanının ana defter serileri: Ahkâm-ı Mîrî, ahkâm-ı kuyûd-ı mühimme ve ahkâm-ı şikâyet, *Türkiye araştırmaları literatür dergisi*, 3(5), İstanbul, s.107-139.

- Günay, R. (2013). Osmanlı arşiv kaynakları içerisinde ahkâm defterleri: Gelişim seyri, muhtevası ve önemi, *Süleyman Demirel üniversitesi sosyal bilimler enstitüsü Dergisi*, 1(17), s.9-29.
- Halaçoğlu, Y. (2014). *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda devlet teşkilatı ve sosyal yapı*. Ankara: TTK yay.
- Kul, M. (2011). *1 Numaralı ve 1155-1162/1742-1749 Tarihli Erzurum ahkâm defteri'nin transkripsiyonu ve değerlendirilmesi*. (Basılmamış yüksek lisans tezi), Erzurum: Atatürk üniversitesi.
- Kütükoğlu, M. S. (2006). Mühimme defteri, *TDVİA*, 31, Ankara, s.520-523.
- Kütükoğlu, M. S. (2018). *Osmanlı belgelerinin dili (diplomatik)*. Ankara: TTK yay.
- Özel, A. (1988). Ahkâm, *TDVİA*, 1, Ankara, s. 550-551.
- Öztop, F. (2015). Suç cetvellerine Göre Osmanlı devleti'nde "Adam öldürme suçu: Aydın vilayeti örneği (1908-1916), *TİDSAD*, 2, s. 75-85.
- Pakalın, M. Z. (1993). *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. İstanbul: MEB yay.
- Sahillioğlu, H. (1988). Ahkâm defteri, *TDVİA*, 1, Ankara, s.551.
- Şemseddin Sami. (2017). *Kamûs-ı Türkî*. İstanbul: Yeditepe yay.